

KLÂSİK TÜRK EDEBİYATINDA VÂLÎ MAHLASLI ŞAİRLER VE VÂLÎ-İ ÂMİDÎ

Hanife KONCU*

Lügat itibariyle “1. Kurtulacak yer, melce, me’men. 2. (Farisî ve Türkçe eş’ârda) Şâirin şi’irde ittihâz ettiği isim (...) 3. Herkesin ismine ilâveten zımn olunan ikinci isim (...)”¹ gibi çeşitli manalara gelen *mahlas*ın, birden fazla şair tarafından kullanılması sebebiyle, Klâsik Türk Edebiyatının problemlerinden biri haline geldiği söylenebilir. Aynı mahlaslı şairlerin şiirleri yüzyıllar içerisinde birbirine karışmış ve bu sebeple birçok şair, kimsenin itibar etmeyeceği mahlasları almaya gayret sarfetmiştir.² Meselâ Fuzûlî, Farsça Divanının önsözünde, özellikle kelimenin “fodul, faydasız” manasını düşünerek aldığını belirtir.³ Bunun yanında şiirde kendi adlarını mahlas olarak kullanan şairler de vardır: Ahmed Paşa, Taşlıcalı Yahya, Şeyhülislâm Yahya⁴ gibi. Bazen de mahlasları şairlerin asıl adlarını unutturmuştur: Nâbî (Yûsuf), Nef’î (Ömer) vb gibi.

Türk Edebiyatında *mahlas* kullanımının dışında, zaman zaman bazı eserlerde *takma ad*, *taşıırma* ve *lakap* gibi kelimelerin de yer aldığı görülür. Bu kelimeler bazen aynı manaya kullanılmakla beraber aralarında farklılıklar bulunmaktadır. *Mahlas*, *takma ad* gibi zaman zaman kullanılan bir ad değildir. Sanatkârlar için mahlas almak Divan ve halk edebiyatında bir gelenek haline gelmiştir. *Takma ad*, daha çok asıl adı gizlemek için kullanılan bir ifadedir. *Taşıırma*, halk şiirinde şairin takma adıdır. *Lakap* ise, kişiye adından başka verilen geleneksel isimdir.⁵

* Araş.Gör. Dr., MSÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi.

1 Şemseddin Sâmî, *Kamûs-ı Türkî*, İstanbul, 1987, 2. baskı (fotokopi usulüyle çoğaltma), s. 1310.

2 Mustafa Isen, “Divan Edebiyatında Mahlasdaş Şairler”, *Ötelerden Bir Ses*, Ankara, 1997, s. 195-196. (Aynı yazı daha önce Millî Eğitim dergisi, Ankara, 1989, S. 82, s. 22-29’da yayınlanmıştır.)

3 *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Haz. Ali Nihat Tarlan, Ankara, 1998, 2. baskı, s.11.

4 Tâhir-ül-Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, İstanbul, 1984, 2. baskı, s.94.

5 Mehmet Semih, *Türk Edebiyatında Mahlaslar, Takma Adlar, Taşıırmalar ve Lakaplar*, İstanbul, 1993, s. 14-15.

Sanatkârlar neden kendi isimlerini değil de mahlas veya takma bir ad kullanma gereğini duymuşlardır? İşte bu soruya şöyle cevap vermek imkân dahilindedir:

“1. Gelenek dışına çıkılmaması isteği. Özellikle Divan, Tanzimat ve kısmen de Servet-i Fünûn dönemlerinin edip ve şairleri geleneğe uymak mecburiyetinin dışına düşmemek için mahlas kullanmışlardır (...). 2. Büyük makam sahipleri mahlas kullanmak mecburiyetini duymuşlardır: Padişahlar, büyük devlet adamları...3. Bazı yazarların edebî eserleri yanında, sırf günlük geçimlerini temin için çalاکalem yazdıkları eserleri de vardır. Yazarlar, sırf geçim derdi için yazdıkları eserlere asıl adları yerine takma ad kullanmak mecburiyetini duyarlar. Böylece kalıcı eserlerini diğerlerinden ayırmış olurlar (...). 4. Bazı şairlerin, halk edebiyatı tarzında da şiir yazdıkları olur. Bu takdirde, halk tarzında yazdıklarını asıl adları ile değil, takma adları ile yayımlarlar (...).5.Dedikoduya fazla açık olan imzalar da takma ad kullanmaktan kendilerini alamamışlardır (...).6. Çok değişik alanlarda kalem oynatan bazı yazarlar da bir mecburiyetin baskısı ile takma ad kullanmak gereğini duymuşlardır (...).”⁶

Divan şiirinde aynı zamanda bazı mahlassız şiirlere de rastlanır. Meselâ Kadı Burhaneddin ve Kemalpaşazâde, divanlarında mahlas kullanmamıştır. Nedîm ise mahlas kullanmadığı bir gazelinde, mahlası olmasa da şiirinin tanınacağını ifade eder.⁷ Bazen zaman içerisinde şairi bilinen şiirin ya tamamı ya da herhangi bir beytinin mahlası unutulup lâ-edrî olanlar da vardır. Meselâ Rüşenî'nin bir gazelindeki matla beyti, bahsedilen hususa örnek olabilir:

“Hüsnünün aksin ruh-ı dilberde peydâ eyledün
Çeşm-i âşıkdan dönüp anı temâşâ eyledün”

Vâlî kelimesi lügatlarda, “Vilâyetin idaresine ve zabt u rabtna memûr adam, bir devletin en büyük taksîmât-ı mülkiyesinden bir kısmın en büyük memûru ve devletin oraca vekili bulunan zât”⁸ ve “el-hâkim ve pâdişâh”⁹ karşılıklarıyla yer alır. Yine vâlî, velâyet kelimesinin ism-i fâili olarak “velî, ermiş” manasına gelmektedir. Bu mahlası kullanan şairlerin neden bunu seçtiklerine dair bilgi edinmek mümkün olmamıştır. Ancak karîne yardımıyla ya ermiş manasına ya da şiirin, marifetin, ilmin hükümdarı olduklarını düşünerek bu mahlası almış

⁶ H. Fethi Gözler, “Edebiyatımızda Kullanılan Mahlas ve Mahlasnameler Üzerine”, Türk Dili, Ekim 1986, s. 760-762.

⁷ “Ma'lûmdur benim sühanım mahlas istemez
Farkeyler anı şehrimizin nükte-danları”

(*Nedîm Divanı*, Haz. Muhsin Macit, Ankara, 1997, s. 355.)

⁸ Şemseddin Sâmî, a.g.e., s. 1485.

⁹ Ahterî, *Ahterî-i Kebîr*, -, s. 711.

olabilecekleri düşünülebilir.¹⁰ Zira, mahlasın sanatkârın hayata bakış tarzıyla ve mizâcıyla yakından alâkalı olduğu söylenebilir.

Klâsik Türk Edebiyatının en önemli biyografi eserleri olan tezkirelerin, XVIII. yüzyıl sonuna kadar yazılmış olanlarına bakıldığında, Vâlî mahlasını, üç şairin kullanmış olduğu görülür.¹¹ Bunlardan ilki, İstanbullu Vâlî, diğeri Yenipazarlı Ahmed Vâlî, üçüncüsü ise, Ankaralı Abdurrahman Vâlî'dir. Vâlî mahlasını kullanan bir diğer şair ise adı, diğer tezkirelerde geçmeyip sadece bu yüzyıl başında kaleme alınmış olan Esâmî-i Şu'arâ-yı Âmid ve Tuhfe-i Nâilî'de geçen Vâlî Hasan Ağa'dır.

İstanbullu Vâlî (XVI.yy.), Vâlî mahlaslı şairler içerisinde Aksaray pazarı mahallesinden olan, devri için gerekli bilgileri almış, iyi huy sahibi, bir kuloğludur.¹² Âşık Çelebi, "Ba'dehu şî'r söyledi. Mahlası Vâlî oldu. Hüsn ü cemâline cemâl-i kemâl mütevâlî oldu. Fenn-i ihyâda ve mu'ciz-i Mesîhâ'da hande-i la'li nükte-âmûz-ı sad-mevâlî oldu."¹³ diyerek şairlik hususuna değindiği Vâlî'nin bir gazelini örnek olarak verir:

Gazel

- 1 Beni öldür kapunda cismüm ey rûh-ı revân kalsun
Ser-i kûyuna bâri tu'me olsun üstühân kalsun
- 2 Yolu uğraya şâyed bir kadem bassa diyü yârün
Güzer-gâhında hâk olsun bu cism-i nâ-tüvân kalsun
- 3 Gel ey Yûsuf-cemâlüm nîze-i gamzen dile gönder
Gidersen bâri sînemde hele zahm-ı sinân kalsun
- 4 Ben öldükde bu ebyâtı yazun seng-i mezâruma
Bilinsün küşte-i aşk olduğum nâm u nişân kalsun
- 5 Süvâr oldu semend-i rif'ate herkes benim şâhum
Revâ mı devr-i medhünde senün Vâlî yayan kalsun"¹⁴

Bu gazelin ona lutuf ve ihsân kazandırdığını ise, "Yeniçeri iken bu gazeli diyüp dest-gîr-i piyâde-gân u berârende-i üftâde-gân Celâl Bey yedinden rikâb-ı hümayûn-ı pâdişâhîye ısdâr-ı pâdişâh idüp mahlası beyti münâsebetiyle bölük

¹⁰ Kınalızâde Hasan Çelebi, Yenipazarlı Vâlî'yi tanıtırken bu hususa değinir: "(...) ıklîm-i ma'ârif ü kemâlâta vâlî olması gün gibi zâhir ü mütelâlidür." (*Tezkiretü's-şuarâ*, Haz. İbrahim Kutluk, Ankara, 1989, C.II, s. 1034)

¹¹ Halûk İpekten, *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara, 1988, s. 519.

¹² Âşık Çelebi, *Meşâirü's-Şuarâ*, Meredith-Owens neşri, Londra, 1971, yk. 76b.

¹³ Âşık Çelebi, a.g.e., yk.76b.

¹⁴ Âşık Çelebi, a.g.e., yk.76b.

bölük ihsân idüp mazhar-ı eltâf ü nevâli oldu.” ifadeleriyle anlatır.¹⁵ Tezkireci Ahdî de Âşık Çelebi’nin verdiği bilgilere benzer bilgiler verir.¹⁶

Yenipazarlı Ahmed Vâlî (ölm.1007/1598), ilim ve irfân sahibi, şöhretli bir zâttır. Tezkireci Rıza onun için, “Vâlî-i şehri belâgat ve şehriyâr-ı ekalîm-i ilm ü ma’rifetdendir”¹⁷ şeklindeki bilgileri verirken, Hasan Çelebi, “Me’ûldür ki inâyet-i bî-gâyet-i Lâ-yezâlf ile bu hâlden ki zâ’il ü hâlî olmaya ıklîm-i ma’ârif ü kemâlâta vâlî olması gün gibi zâhir ü mütelâlidir.”¹⁸ ifadelerini kullanır. Ahmed Vâlî’nin hayatını anlatan eserlerde, devrinin belli başlı öğretim kurumlarından biri olan medresede iyi bir öğrenim görmüş olduğu ve zamanının önde gelen bilginlerinden meselâ Hoca Sadeddin Efendi’den feyiz aldığı belirtilmektedir.¹⁹ Şiirleri, beyitleri, musanna ve muhayyel muammaları vardır:

Hecr ile bir bağı yanmış âşık-ı gam-dîdedür
Hak budur kim lâle-i hamrâ dahi vâdidedür

...

Varur yanınca salınur ol serv-i hoş-hırâm
Ağyâr-ı nâ-be-kâr dilâ aldı âfetüm

...

Der-ism-i Receb

Visâl-i hûba kamu berr ü bahr ragbet idüp
Kimi güherle kimi nakd ile ider talebi
Çü muntazam ola dil ana vire gevherini
Anılsa kân-ı le’âlfiye nakd-i la’l-i lebi”²⁰

1007/ 1598’de Yenipazar’da ölmüştür.²¹ İfadesinin düzgün, güçlü ve samimî olduğu belirtilen Vâlî’nin²² bilinen eserleri arasında manzum Kırk Hadis tercümesi (iki tane olduğu belirtilirse de birinin âdiyeti şüphelidir)²³ ile Hüsn ü Dil mesnevisi²⁴ sayılabilir.

¹⁵ Âşık Çelebi, a.g.e., yk.76b.

¹⁶ Bkz. Ahdî, *Tezkire*, Millet Kütüphanesi, Tarih, 774, yk. 198.

¹⁷ Rıza, *Tezkire-i Rızâ*, Dersaadet,1316, İkdâm Matbaası, s.103.

¹⁸ Kınalızâde Hasan Çelebi, a.g.e.,s. 1034.

¹⁹ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, “ Vâlî ”, İstanbul, 1998, C.8, s. 504.

²⁰ Kınalızâde Hasan Çelebi, a.g.e., s.1034.

²¹ Rıza, a.g.e., s. 103.

²² *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, a.g.m., s. 504.

²³ Abdülkadir Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, İstanbul, 1954, s. 284-287.

²⁴ M. Fatih Köksal, *Yenipazarlı Ahmed Vali’nin Hüsn ü Dil Mesnevisi* (İnceleme-Metin-Sözlük), Kayseri,1996, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi.

Tezkirelerde yer alan üçüncü Vâlî, Abdurrahmân Vâlî (ölm. 1107/1696)'dir. Ankaralı, bilgili bir imamın oğlu olduğu,²⁵ ve Bayramî tarikatına bağlı bulunduğu kaynaklarda yer alır.²⁶ İyi bir tahsil yaptıktan sonra İstanbul'a gelmiş ve Şeyhülislâm Minkârî-zâde Yahya Efendi'den mülâzım olarak müderrisliğe başlamıştır.²⁷ Sâlim, Abdurrahman Vâlî'nin değişik zamanlarda ve yerlerde yaptığı görevleri şöyle sıralar: "(...) bin seksen Cemâziyelâhire'sinde bâzergân başı hâricine âric olup seksen bir Muharrem'inde Sekbân Alî Medresesi'ne ve seksen dört Receb'inde Şeyhülislâm Muîd Ahmed Efendi Medresesi'ne ve seksen yedi Ramazân'ında Medâris-i Sahn-ı Semân'dan birine ve seksen sekiz Zilkade'sinde Zâl Paşa'ya ve doksan bir Muharrem'inde Sâniye-i İbrâhim Paşa'ya ve doksan üç Zilhicce'sinde Medrese-i merkûmenün evlâsına ve doksan yedi Cemâziyelevveliyeye'sinde Medâris-i Süleymâniye'den birine ve doksan dokuzda nakîbü'l-eşrâf ve Burusa pâyesiyile arpalıklar zımnı olundu. Nekabetde iken İstanbul pâyesi ve Anadolu kâdiaskerliği pâye olunup bu hâl üzere evkat-güzâr-ı eyyâm u leyâl iken bin yüz yedi Ramazân'ında rahmet-i Rahmân'a intikâl eylediler."²⁸ Sahip olduğu ilim, marifet ve zekâsıyla, döneminin başarılı müderrislerinden biri olan Abdurrahmân Vâlî'nin resmî görevlerinin yanı sıra şiirle uğraştığı bilinmektedir.²⁹ Özellikle "*Mevlid'e davet manzumesi*" diye adlandırılabilir türdeki şiiri çok tanınmış ve bu suretle pek çok kaynakta yer almıştır:

Ey Hudâ'dan lutf u ihsân isteyen
 Mevlid-i pâk-i Resûlullah'a gel
 Cennet içre hûr u gilmân isteyen
 Mevlid-i pâk-i Resûlullah'a gel
 Na't-i pâkin cân u dilden dinle sen
 Mahz-ı nûr-ı Hak'dur ol zât-ı hasen
 Olduğunca dünyede sağ u esen
 Mevlid-i pâk-i Resûlullah'a gel
 Ol Resûl'ün doğduğu şeb bî-gümân
 Leyle-i Kadr'e müşâbihdi hemân
 Bulmak istersen cehennemden emân
 Mevlid-i pâk-i Resûlullah'a gel
 Meclis-i mevlûda ey Vâlî müdâm
 Ol Resûl'e vir salât ile selâm
 Cennet-i a'lâda istersen makâm
 Mevlid-i pâk-i Resûlullah'a gel

25 Sâlim, *Tezkire-i Sâlim*, Dersaadet, 1315, İkdâm Matbaası, s. 691.

26 Safâyî, *Tezkire-i Safâyî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2549, yk.321b.

27 Sâlim, a.g.e., s. 691.

28 Sâlim, a.g.e., s.691-692

29 Sâlim, a.g.e., s.692.

Gazel

- 1 Dil-i şûrîdeye dilber kaçan ide nigâh egri
Kulına hışm idüp gûyâ çeker tıgını şâh egri
- 2 Bu sahn-ı sînede mûlar degüldür kararan belki
Boyanup dûd-ı hecre solmuş ol sebzîn giyâh egri
- 3 Reh-i aşk içre pûyân ol yanılma yolunı ey dil
İrişmez menzile sâlik kaçan kim ola râh egri
- 4 Ezel şem-i cemâle cânunı pervâne itmiş Hak
Bu mümkün midür ey Vâlî ola hük-m-i İlâh egri³⁰

Kaynaklarda mürettep bir divanının olduğu da belirtilen Abdurrahman Vâlî³¹ anlaşıldığı kadarıyla Vâlî Hasan Ağa ile zaman zaman karıştırılan Vâlî'dir.³² Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında bu iki şairin birbirine yakın dönemlerde yaşamış olmalarının hiç şüphesiz tesiri vardır.

Tespit edilebildiği kadarıyla Vâlî mahlasını kullanan son şair, İstanbul edebî mûhitinden uzak olduğu için adını pek duyuramamış, sadece *Esâmî-i Şuarâ-yı Âmid*³³ ve *Tuhfe-i Nâilî*³⁴ de hakkında bilgi verilen Vâlî Hasan Ağa (1100/ 1688 ?- 1151/ 1738)'dir. Hasan Ağa, Âgâh, Hâmî, Lebîb, Ümmî ve zaman zaman Nâbî'nin de katıldığı edebî toplantıların belli başlı simalarındandır.³⁵ Hayatı hakkında çok fazla bilgiye sahip olunamayan şair, Diyarbakırlı'dır ve bilinen tek eseri olan Divan'ında³⁶ doğup büyüdüğü bu şehri pek çok yerde anar:

³⁰ Safâyî, a.g.e., bk. 321b-322a.

³¹ Bursalı Mehmed Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri*, Haz. A.Fikri Yavuz, İsmail Özen, İstanbul, 1972,C.2, s. 427. M. Fatih Köksal da divanının tek nüshasının Mısır'da olduğunu belirterek künyesinin verir (M.Fatih Köksal, " Türk Edebiyatında Hüsn ü Dil Hikâyeleri ve Yenipazarlı Vâlî'nin Hüsn ü Dil Mesnevisi " Türklük Bilimi Araştırmaları, Sivas, 1996, S. 3, s. 106).

³² Meselâ Fehmi Ethem Karatay'ın hazırladığı Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katalogu'nda, Revân, 779 numarada bulunan nüsha, Hasan Ağa'ya ait olmakla birlikte Abdurrahman Vâlî adına kayıtlıdır. (İstanbul, 1961, C.II, s.163)

³³ Ali Emîrî, *Esâmî-i Şu'arâ-yı Âmid*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Ty., 3914, bk. 63a.

³⁴ Nail Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, Şarkiyat Kütüphanesi, cc 777, s. 4522.

³⁵ Ali Emîrî, *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*, 1327, Matbaa-i Âmidî, s.23.

³⁶ Geniş bilgi için bkz. Hanife Koncu, *Vâlî Divânı*, İstanbul, 1998, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış doktora tezi.

Etdi pür Âmid'i âvâze-i hüsnün şimdi
Vâlî eş'ârı gibi geşt-i bilâd etmededir (90/7)³⁷

İyi bir tahsil gördüğü söylenebilecek olan Vâlî'nin Farsçayı da iyi bildiği hattâ zaman zaman Türkçeye tercih ettiği düşünülebilir:

Çespân gelür hele kad-i ma'nâya Vâliyâ
Lafz-ı girân-ı Türkî'den elfâz-ı Pehlevî (401/7)

Hasan Ağa'nın sanat hayatını iki dönem hâlinde ele almak mümkündür: Gençlik ve olgunlaşmayla birlikte yaşlılık. İlk dönemde şairin gençliğin verdiği duygularla içkiye, eğlenceye düşkün olduğunu, meclislerden ayrılmadığını söylemek imkân dahilindedir. Meselâ “tarab” redifli ve “pür-humâr”, “sâkî”, “câm”, “pîr-i mugân”, “mest” gibi unsurlarla örülü gazelinde anılan hususlar görülebilir:

Erdi eyyâm-ı bahâr oldı cihân cây-ı tarab
Ben ü şimden gerü câm-ı mey ü sahrâ-yı tarab

Pür-humâram bana göster meyi câm-ı zer ile
Sâkıyâ sun elüme bir gül-i ra'nâ-yı tarab

Himmet-i pîr-i mугan ile dem-â-dem yâ Rab
Mey-i gül-fâm ile serşâr ola mînâ-yı tarab

Dil ü cân yanmağa pervâneye nevbet mi verür
Olalı şem-i ruhun encümen-ârâ-yı tarab

Mest-i peymâne-keş-i zehr-i gam olsun Vâlî
Sâkî-i dehrden eylerse temennâ-yı tarab (16)

Vâlî-i Âmidî'nin hangi mesleğe mensup olduğu kaynaklardan öğrenilemediği gibi Divan'ında da mensup olduğu meslekle ilgili açık ifadelere rastlanmamıştır. Buna mukâbil resmî bir vazifede olduğuna ve sonradan bu vazifeden “Şâh” ın emriyle uzaklaştırıldığına dair izlere tesadüf edilir:

Sıdk u sedâd iken reh-i hizmetde şânumuz
Bî-câ bu hışm ü mûcib-i âzârumuz nedür (98/2)

Yolında behre cihân hâs-ı mâlikâne ile
Verildi Vâlî'ye de mansıb-ı hevâ mahsûs (184/9)

Vâlî'ye celâ-yı vatan emr eylemiş ol Şâh
Şiddetlü gelen nefsine fermânını gördük (213/ 7)

³⁷ Belirtilen tezden (Hanife Koncu, a.g.e.) bu makaleye alınan örneklerdeki birinci rakam çalışmadaki gazeli, ikinci rakam ise o gazeldeki beyit numarasını göstermektedir.

Şairin Diyarbakır'da ne kadar yaşadığı ve buradan ayrılıp ayrılmadığı hususunda da açık bir kayıt yoktur. Divan'ında yer alan bir beytinde, İstanbul'a gitmek arzusu taşıdığını belirten şairin bunu gerçekleştirip gerçekleştirmediği bilinmemektedir:

Bütân-ı Rûm ile kalma gönül cân at Sitanbûl'a
Geçüp Mersinlük'i var def'-i gam et Nârvenlük'de (327/5)

Hayatının olgunlaşmayla birlikte yaşlılık denilebilecek döneminde şairin başka bir hüviyetiyle karşılaşılır. Gençlik yıllarında neşeli, içki içen, meclislerden ayrılmayan şair, bu döneme tam bir tezat teşkil edecek şekilde, dünyaya bağlanmak gerektiğinden, hiçbir şeye takatı olmadığından, meyhaneden dahi vazgeçtiğinden, kısacası eski yaşayışını devam ettiremeyecek kadar ihtiyarladığından bahseder:

Ne gam-ı aşka tâkatum vardır
Ne ferâga liyâkatum vardır (80/1)

Halvet-kedemün zevkı bana başka safâdur
Meyl eylemem ol bezme ki bigânesi çokdur (76/4)

Pîrânece çekdük kademi zeyl-i ferâga
Evvelki gibi seyr ü temâşa bize düşmez (135/ 6)

Şair, 1151/ 1738'de vefat etmiş ve arkadaşlarından Hâmî-i Âmidî aşağıdaki tarihi düşürmüştür:

Hâmiyâ hâtif verüp müjde dedi târihini
Aldı mansıb gülşen-i firdevsde Vâlî Hasan ³⁸ (1151)

Vâlî Hasan Ağa, şiirlerinde, zaman zaman tasavvufî planda alınabilirse de daha çok beşerî aşkı ele alan, kâinatın yaratılış sebebi olan bu duyguyu derinden hisseden bir şairdir. Aşkta, aşkın belâlarından, verdiği ıztıraplardan sık sık bahseden şair, yine de ondan vazgeçmez. Zira kendisini “mekteb-i aşkun sevâd-hânı” olarak görür:

Belâ-yı derd-i aşkı az mı çekdük himyet etmezsün
İfâkat-yâb iken tekrâr bîmâr olmak istersin (289/ 3)

Nikât-ı nüsha-i hicrânı harf harf bilürüz
Kemîne mekteb-i aşkun sevâd-hânı bizüz (168/ 2)

Şairin, aşk ile birlikte onun tecelligâhı olan ve sanatı için anahtar kelimelerden biri olarak değerlendirebilecek “gönül” veya “dil” kelimesini hem redif olarak hem de beyit içerisinde sık sık kullandığı görülür:

³⁸ Hâmî, *Dîvân*, Millet Kütüphanesi, Ali Emirî, Manzum, 99, yk.61a.

Hem serâser pür-suver deyr-i mu'azzamdur gönül
Hem ma'tâf-ı kudsiyân beyt-i mükerrerdür gönül (242/1)

Bulur mı bir nefes ârâm-ı cân semender-veş
Firâz-ı şu'le-i gam olmasa nişîmen-i dil (229/3)

Uymaz bütân-ı gayra vefâdârumuz bizüm
Anlar nüvâziş-i dili dildârumuz bizüm (264/1)

Hasan Ağa'nın, ünvanından da anlaşıldığı üzere şehrinin ileri gelenlerinden olması ve şiirlerinde maddî şartlar bakımından bir sıkıntıdan bahsetmemesi, müreffeh bir hayat yaşadığı fikrini kuvvetlendirmektedir. Bu durum, şairdeki kendi kendine yetme ve güven duygusunu geliştirmiş ve Divan'ında yer yer pek çok şeyi "fâikiyyet" fikriyle işlemesine vesile teşkil etmiştir. Meselâ böyle bir duygunun tazyikiyle yazdığı söylenebilecek "ederüz" redifli gazelinin daha matla beytinde bunu açık olarak gözler önüne serer:

Degül ki cezbe-i aşk ile yârı yâr ederüz
Murâd edersek eger goncayı hezâr ederüz (157/ 1)

Hemen her sanatkâr gibi Vâlî de kendini beğenir ve fahriye yaparak "necâbet", "kibâr-zâde", "tab-ı rûşen", "şeref-i rütbe-i kemâl" gibi ifadeleri kendini tavsif için kullanır. Son derece nâzik bir insandır:

Hod-be-hod nâzişümden incinürem
Hadden efzûn nezâketüm vardur (80/2)

Vâlî'nin şiirlerinin dikkati çekici bir özelliği, büyük ölçüde Sebk-i Hindî ve hikemî tarzın tesiri altında kalarak yazılmış olmalarıdır. Vâlî'deki Sebk-i Hindî'nin kaynağı olarak Âgâh-ı Âmidî'yi, hikemî tarzın kaynağı olarak da Nâbî ve Âgâh'ı göstermenin mümkün olduğu düşünülebilir. Zirâ, "XVIII inci asır Türk şi'ri üzerinde Buharalı Şevket'in ve Sâib'in tesirleri derhal göze çarpar. Nedîm ve Şeyh Gâlib üzerinde Şevket'in, Nâbî mukallitlerinde ve Ragıp Paşa'da Sâib'in tesiri çok bârizdir."³⁹ Âgâh-ı Semerkandî-i Âmidî, Şevket-i Buharî ve Sâib-i Tebrizî ile tanışmış, Şevket'ten ders almış, Sâib'in ise Divan'ını istinsah etmiştir.⁴⁰ Nâbî ve özellikle Âgâh'la yakın münasebetleri bulunan, herşeyden önce aynı edebî toplantıları paylaşan Vâlî'nin onların tesirinde kalması gayet normaldir.

Hasan Ağa'nın dili, devri için anlaşılabilir, açık ve akıcı ifadelerin yer aldığı bir dildir. Bununla birlikte zaman zaman çok kullanılmayan kelimelere, anlaşılması güç ifadelerle yer verdiği görülür. Onun, birbiri ardınca gelen terkipleri - ki bunlar Sebk-i Hindî dolayısıyladır- kullanmanın yanında sade, terkipsiz

³⁹ Fuad Köprülü, *Eski Şairlerimiz-Divan Edebiyatı Antolojisi*. İstanbul,1931, s. 452.

⁴⁰ Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, -, C.1, s.11.

ifadelerine de rastlamak mümkündür. Yine tesirinde kaldığı Hind tarzı dolayısıyla hayallerde derinlik ve duyulmamış ifadeleri kullanma dikkati çeker:

Haylice efsürdelenmiş tâ ki bulmuş haddini
Dürdi mihrün ayrılıp sâfî cemâl olmuş sana (10/3)

Nice sâbûn-ı mihri ezmede ger câme-şûy-ı çarh
İzâle edemez dâmân-ı dilden çirk-i âlâmı (368/5)

Azalmaz kâleb-i sâbûn-ı rahmet zerrece Vâlî
Hezârân câme-i pür-çirk-i cürmi şüst ü şûlarla (314/ 8)

Vâlî, yine bu tarzın tesiriyle yeni bir şiir, yeni bir ifade meydana getirmeye çalıştığını çeşitli terkipler yardımıyla belli etmektedir: “tâze eş’âr”, “şi’r- i nev-tarh”, “bikr-i me’ânî”, “hayâl-i tâze-ma’nâ” vb.

Hikemî tarzda eser veren bir sanatkârın vazifesi, belki de en önemli vazifesi, insanların yararına olacak bir takım hatırlatmaları yapmak, devrinde mevcut olan düzensizliklerden bahsetmek, cemiyet hayatının kötü gidişini haber vermektir. Gerçi her sanat anlayışı bu ifade edilen fikre uymayabilir. Ancak hikemî tarzın özelliği olarak sanatkârın vazifesi, insanları doğru yola yöneltmektir. Sanat, cemiyetin aynası olduğundan, sanatkâr da sıradan insanların farkedemeyecekleri hususları görebilen ve aktaran insandır. Vâlî Hasan Ağa da, Kur’ân-ı Kerîm, İncil, peygamberlik, felsefe, vecize, bilgelik vb. gibi mânâlara gelen hikmet kelimesini “şâh-ı hikmet”, “pes-i gışâve-i hikmet”, “esrâr-ı hikmet” gibi terkiplerde kullanır ve hikemî tarzı, hem dinî konularla (herkesin günah ve sevabının âhirette ortaya çıkacağı, kaza ve kader meselesi vb. gibi) hem de sosyal hayatla ilgili (doğruluk, eminlik, dedikodu, kibir vb.gibi) olarak işlemeye gayret sarfeder.

Mısralarında atasözleri ve deyimlere de yer veren Vâlî, bu unsurlarla ifadelerini kuvvetlendirir ve bunları ya aynen ya meâlen ya da Farsça terkiplerle kullanır: “enmele-i penç müsavi olmaz”, “altın adı bakır eyler”, “büzürg serün belâsı büzürg olur” vb.

Vâlî Hasan Ağa, kendisini Divan’ında kaside ve gazel şairi olarak belirtmesine karşılık tespit edebildiğimiz kadarıyla kasidesine rastlamak mümkün olmamıştır. Bu sebeple şair “gazel şairi” olarak vasıflandırılabilir:

Yok sarf-ı nakde kudretüm ey şûh n’eyleyem
Ben şâirem kasîde gazel söylerem sana (7/8)

Şiirlerinden hareketle Vâlî’nin, hem kendi şiiri hem de umûmî olarak şiir ve şair hakkındaki ifadelerini tespit etmemiz mümkündür. Kendi şiiriyle ilgili ifadelerinde şair, herşeyden önce şiirinin herkes tarafından anlaşılamayacağını, Klâsik Türk şiirinde yenilikler meydana getirdiğini, bu “eski gülsitânda nev-andelîb” olduğunu, gönlüne orijinal ifadelerin Allah’ın yardımıyla geldiğini, şiir

söylemede kimseden aşağı kalmadığını belirtir. Umûmî olarak şiir ve şair hakkındaki ifadelerinden birkaçını ise şöyle sıralayabiliriz: Söz taklidi ile kimsenin hüner sahibi olamayacağı, şairlerin sözden anlayan kimselerle görüşmesi gerektiği yoksa herkesin sözün nezâketini anlamayacağı, şairlerin aslında çok nâzik oldukları gibi.

Divan'ında gazel nazım şekli yanında tahmis, müseddes, tarih, rübai, muamma ve müfredlere yer veren Vâlî, aruz veznini başarılı sayılabilecek bir şekilde kullanmış ve aruz kalıpları içerisinde, “şedîd, ulvî, heyecan-âmiz, garam-engiz”⁴¹ hislerin ifadesini veren kalıp olarak gösterilen Mefûlû / fâilâtû / mefâflû / fâilûn'ü en çok kullanmıştır. Divan şiirinde çok kullanılan bir kalıp olarak belirtilen Fâilâtûn / fâilâtûn / fâilâtûn / fâilûn⁴² kalıbını ise az sayıda (21 gazel, 1 tarih, 1 tahmis) nazım şeklinde kullanmıştır. Gazelleri içerisinde 4 beyitlik 1 nâ-tamam gazeline ve bunun yanında 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 beyitlik gazellerine ve 13 beyitlik 3 tane mutavvel gazeline rastlamak mümkündür.

Şairin, muhayyilesinin zenginliğini gösteren redif⁴³ ve kafiyenin Klâsik Türk Edebiyatının temel vasfı sayılabilecek derinliği, aksettirici bir şekilde Vâlî tarafından kullanıldığını söylemek mümkündür. Birkaç kelimeden oluşan uzun redifler dahi doldurma amacıyla değil çoğu yerde şiirin tesirini arttırmak gayesiyle kullanılmıştır:

Ser-i kûyunda tahsîl-i hevâdan gayrı n'em vardur
Seni teshîre te'sîr-i du'âdan gayrı n'em vardur” (79/1)

Divan'ın bu şekil özelliklerinden sonra muhtevâ özelliklerine bakılacak olursa, şairin eserine gazel şeklinde tertip edilmiş, “senâ” redifli bir münâcâtla başladığı görülür. Yine Divan içerisinde Allah'ı, değişik isimleriyle anar: “Bârî”, “Hâlık”, “Hak”, “Musavvir”, “Hû”, “Yezdân” vb. Bunların dışında onu ifade etmek için kimi kez, “Üstâd”, “İrâde-i ezeli”, “Sultan-ı lâ-yezâl”, “Üstâd-ı sun” gibi kelime ve tamlamalar da kullanır. Hz. Muhammed'i, iki na't-gazeli ve çeşitli beyitleriyle zikreder. Peygamberlerden Âdem, Nûh, İsâ, Musâ, Yakûb ve Yûsuf'a temas eden Vâlî, aşkıyla meşhur kahramanlardan Mecnûn ve Ferhad ile mitolojik şahsiyetlerden İran'ın Pişdâdiyân sülâlesinin dördüncü hükümdarı olan ve Klâsik Türk Edebiyatında özellikle icâdi olarak kabul edilen şarap ve onunla ilgili unsurlarla birlikte çok anılan Cem'i, Hızır'ın yol arkadaşı İskender'i, cömertliği ile meşhur Hâtem'i, yine İran hükümdarlarından, iki omzu üzerinde kendisine acı veren iki yılan oturan Dahhâk'ı, İran kahramanlarından Sâm ve Nerîmân'ı anar. Divan'ında astronomik unsurlara da değinen Vâlî'nin, belki de dönemin bir gereği

41 Mehmet Kaplan, *Tevfik Fikret*, İstanbul, 1993, 3. baskı, s. 212 (A.Nadir, Servet-i Fünûn, nr. 292, 3 Teşrin-i evvel 1312/15 Ekim 1986.)

42 Mustafa İsen, “Aruzun Anadolu'daki Gelişme Çizgisi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1991, Ankara, 1994, s. 121.

43 Mehmet Çavuşoğlu, *Necatı Bey Dîvânı'nın Tahlili*, İstanbul, 1971, s. 286.

olarak “ilm-i nücum” u iyi bildiği söylenebilir. Feleklerden, burçlardan bahseden Vâlî, astrolojiye de temas ederek yıldızların insan mizâcında meydana getirdiği tesir üzerinde durur:

Bu fart-ı cevri hep te‘sir-i tab‘-ı kevkibindendir
Dil-i ser-geştemüz her kankı şûha mübtelâlsa (241/ 4)

Vâlî Divanı’nda bir Arap, iki İranlı, yedi Türk olmak üzere toplam on şairin adı geçmektedir. Arap şairleri içerisinde Hz. Muhammed’i övmesiyle tanınan ve Peygamber’in, “Sen Allah ve Resûl’ünü müdafaa etdikçe Ruhü’l-Kuds seni teyit edecektir.” dediği rivâyet edilen Hassân b. Sâbit’i,⁴⁴ hem manzum hem de mensur eserler veren, Sebki Hindî’nin temsilcilerinden olan Sâib-i Tebrizî’yi,⁴⁵ Zahîr-i Faryabî’yi, Klâsik Türk şiirini büyük ölçüde tesiri altına alan Sebki Hindî tarzının XVII. yüzyılda Fehîm-i Kadîm⁴⁶ ile birlikte önemli temsilcisi olan Mustafa Nâilî’yi, Klasik Edebiyatta hikemî tarzın temsilcisi olarak kabul edilen Nâbî’yi⁴⁷, Diyarbakır’ın önemli simalarından Âgâh, Hâmî, Lebîb, Ümnî ve Dürrî’yi zikreder.

Bir sanatkarın, yaşadığı toplumun olaylarına, örf ve âdetlerine kayıtsız olduğu düşünülemez. Klâsik Türk Edebiyatı temsilcilerinin, Osmanlı cemiyetinin hemen her meselesine temas ettiği düşünülecek olursa bu edebiyatın mahsullerinin o devri yansıma açısından bir vesika değerinde olduğu görülür.⁴⁸ Bu edebiyat, uzun bir süre sosyal hayata kapalı olmakla suçlanmıştır. Halbuki pek çok mensubuna bakılacak olursa günlük hayattan sahneleri görmek mümkündür. Vâlî de ramazan ayından, onunla ilgili unsurlardan, sarığa gül takmadan, el ve ayaklara kına yakılmasından, düğünlerde yer alan nahlîdan bahsederek âdetleri ve günlük hayatta karşılaşılan hadiseleri şiirine yerleştirmiştir:

Vücûdı hep gül-i dâğ ile eyleyüp tezyîn
Visâli sûrına bir nahl-i müste‘âr ederüz (157/8)

Bir sanatkarın kimden veya kimlerden müteessir olduğu ve kime veya kimlere tesir ettiğinin tespiti çok zor bir mesaidir. Klâsik Türk Edebiyatı, başlangıçta İran tesiriyle meydana gelmiştir. Bu sebeple şairler kendilerini, belli bir döneme kadar Fars edebiyatının temsilcileriyle mukayase etmişlerdir. Özellikle XVII. yüzyıldan itibaren İran sanatkarlarına karşı bir “denklik” hattâ zaman zaman “üstünlük” şeklinde karşılaşılan tavra, önce Nefî’de sonra Fehîm-i Kadîm’de ve Nedîm’de rastlanır.⁴⁹ Ancak XVIII. yüzyıl şairi olmakla birlikte Vâlî’de, Nefî’,

44 Ahmed Ateş, “Hassân “ MEB, İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1967, C.5-I, s. 343.

45 Tahsin Yazıcı, “Sâib “, MEB, İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1966, C.10, s. 75-76.

46 Fehîm-i Kadîm’in şiirlerinde Sebki Hindî tesiri için bkz. Tahir Üzgör, *Fehîm-i Kadîm-Hayati, Sanatı, Divân’ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Ankara, 1991, s. 59-61.

47 Mine Mengi, *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, Ankara, 1987.

48 A. Atillâ Şentürk, “Klâsik Osmanlı Edebiyatı Işığında Eski Âdetler ve Günlük Hayattan Sahneler”, *Türk Dili*, Ağustos 1993, S.500, s. 211.

49 Tahir Üzgör, a.g.e., s. 63.

Fehîm ve Nedîm'de görülen bu isyanın aksine İran'a başlangıçtan beri gösterilen bağlığın devam ettiği görülür:

Benden metâ'-ı ma'nî olur Rûm'a râyegân
Gevher-fürûş-ı bender-i mülk-i Acem miyem (257/4)

Çespân gelür hele kad-i ma'nâya Vâliyâ
Lafz-ı girân-ı Türkî'den elfâz-ı Pehlevî (401/7)

Divan'ında Sâib ve Zahîr'e yer veren Hasan Ağa'nın özellikle Sâib'in tesirinde kaldığı, Nâilî, Nâbî ve Ümnî gibi kimseleri takip ettiği düşünülebilir. Şiirlerindeki redif ve kafiyelere bakarak kimlere nazire yazdığını söylemek mümkün olabilir. Meselâ Şeyhülislâm Yahya'nın,

Hemîşe merdüm-i çeşmüm izâr-ı yâre bakar
Gözüm o pencereden sahn-ı lâle-zâra bakar⁵⁰

matlayla başlayan gazeli ile Vâlî'nin aynı vezin ve kafiyede,

O tfl-ı tâze-res üftâde-gân-ı zâra bakar
Açınca çeşmini gül ibtidâ hezâra bakar (40/1)

beytiyle başlayan gazeli arasındaki paralellik açıkça görülebilir. Yine Nedîm'in, "söylerem sana" redifli meşhur gazeliyle Vâlî'nin aynı redifli şiiri arasında kafiye farklılığına rağmen edâ ve vezin ortaklığını görmemek mümkün değildir.

XVIII. yüzyıl Diyarbakır edebî hayatında önemli sayılabilecek bir mevkie sahip olan Hasan Ağa ile dostu ve çağdaşı sayılabilecek şairler (Nâbî, Âgâh, Ümnî, Hâmî ve Lebîb gibi) birbirlerinin şiirlerine nazire yazmışlardır. Ancak kimin kime nazire yazdığını tespit etmek bir hayli güçtür. Bununla birlikte Vâlî, Divan'ının birkaç beytinde şiirlerini tanzîr ettiği şairlerin adlarını zikreder:

Nazîre söylemek âsân idi Âgâh u Nâbî'ye
Bir iki câma Vâlî nâ'il olsa dest-i yârandan (271/5)

Bu şi'r-i tâze-zemîn güftesine Ümnî'nün
Nazîre etmek olur mı meger ki Vâlî ola (315/5)

Hasan Ağa, fazla kaynakta yer almamakla ve adı pek de duyulmamakla beraber, şiirlerinden bir kısmının mecmualara kadar girmiş bulunduğu bilinmektedir. Meselâ, Mecmua-i Eş'âr bunlardan biridir.⁵¹ Ayrıca Vâlî'nin şiirlerinden seçilmiş örneklerin Cumhuriyet dönemindeki bazı araştırmacıların eserlerine de alındığı görülmektedir. Vasfi Mahir Kocatürk, az sayıda şairden örnekler aldığı antolojisine Vâlî Hasan Ağa'dan da örnekler vermiştir.⁵²

⁵⁰ Şeyhülislâm Yahya, *Divan*, Haz. Rekin Ertem, Ankara, 1995, s.60.

⁵¹ *Mecmua-i Eş'âr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Başıtlar, 2527/ 1, yk. 44b-45a.

⁵² Vasfi Mahir Kocatürk, *Divan Şiirinde Meşhur Beyitler*, Ankara, 1963, s.39.

Böylece XVIII. yüzyıl sonuna kadar yazılan tezkirelerde Vâlî Hasan Ağa'ya hiç yer verilmediği, aynı mahlası taşıyan üç ayrı şairin ise çeşitli tezkirelerde anıldığı, şiirlerinden örnekler verildiği ortaya çıkmaktadır. Vâlî Hasan Ağa, her ne kadar belirtilen yüzyıla kadar kaleme alınmış tezkirelere girememiş ise de gerçekte, diğer "vâlî" mahlaslı şairler arasında müstesna bir yeri olan ve Divan'ıyla edebiyat tarihinde yerini alması gereken şairlerden biridir.